

ویژگی‌های بلاغی /نئید و پیشینه آن در ادب لاتین: بررسی تطبیقی

محمدحسین رمضان‌کیایی^{*}، ایمان منسوب بصیری^۲

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات ایتالیایی، دانشکده زبان‌ها و ادبیات خارجی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
۲. دانشجوی دکتری ادبیات ایتالیایی، دانشگاه رم ساپینتزا، رم، ایتالیا

پذیرش: ۹۰/۱۱/۵

دریافت: ۹۰/۳/۳۱

چکیده

نئید ویرژیل یکی از شاهکارهای حماسی جهان و بدون شک گران‌قدرترین نمونه حماسه لاتین است. هرچند می‌توان این کتاب را حماسه مصنوع به‌شمار آورد، در این مورد نیز حقیقت با مجاز درمی‌آمیزد و اسطوره‌پردازی شاعر متأثر از وقایع تاریخی از یادرفته است. نگارنده در مقاله حاضر بر آن است که با استفاده از متون حماسی شاعران لاتین پیش از *نئید* - که اغلب از سخنوری یونان متأثر بوده‌اند - ویژگی‌های برجسته این کتاب را در حوزه معانی و بیان و بدیع نشان دهد. با توجه به ابیات انگشت‌شماری که از شاعران حماسه‌سرای لاتین پیش از ویرژیل برجای مانده است، نمی‌توان در این باب به سبک شاعران مقدم و بنابراین تأثیرهای بلاغی مجموعه آثار آنان بر ویرژیل پرداخت. تنها راه ممکن، بسنده کردن به ابیات اندک باقی‌مانده و بررسی بلاغی آن‌هاست. از این رو، در این گفتار پس از بیان شرح‌حال کوتاهی از این شاعران، به ذکر مؤثرترین ویژگی سبکی سخن آنان با توجه به ابیات برجای‌مانده در *نئید* می‌پردازیم. شایان ذکر است دستور زبان لاتین کلاسیک که ویرژیل بزرگ‌ترین نماینده آن در نظم و سپسرون در نثر است، با تمایز آشکار از لاتین عامیانه و باستانی، در شکل‌گیری شیوه بیان و بلاغت *نئید* سهم بسیاری دارد.

واژه‌های کلیدی: *نئید*، ادوسیا، آنالس، کهن‌گرایی، حماسه لاتین، ویژگی‌های بلاغی.

ش ۴ (پیاپی ۱۲)، زمستان ۱۳۹۱، صص ۱۲۱-۱۳۳
فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی

Email: mkiaei@ut.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

آدرس مکاتبه: تهران، خیابان کارگر شمالی، بین خیابان پانزدهم و خیابان شانزدهم، دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه تهران، گروه زبان و ادبیات ایتالیایی

۱. مقدمه

ویرژیل در نگارش *انئید* که از برجسته‌ترین نمونه‌های حماسه‌مصنوع است، از آثار گوناگون بهره گرفته و بسیاری از ویژگی‌های لفظی و معنایی را از آن‌ها اقتباس کرده است. در این میان، تأثیرپذیری این شاعر لاتین از *ایلیاد* و *اودیسه* هومر بی‌نظیر به‌نظر می‌رسد؛ چنان که شش فصل نخست *انئید* ماجراهای اودیسه و شش فصل آخر نبردهای *ایلیاد* را در ذهن تداعی می‌کند (Perelli, 1994: 19). از سوی دیگر، در داستان‌های عاشقانه *انئید* تقلید از وقایع *آرگوناتیکا*^۱ اثر آپولونیوس رودیوس^۲ مشهود است. علاوه بر این تأثیرها که در حوزه معنایی قابل بررسی است، با توجه به اینکه حماسه‌سرایی پیش از ویرژیل در ادب لاتین نیز سابقه داشته است، با استفاده از بخش‌های برجای مانده از کتاب‌های کهن حماسه‌لاتین، می‌توان به نفوذ سبک سخن‌سرایی استادان متقدم در *انئید* پی برد. اما ویرژیل در شمار شاعران نوپرداز^۳ قرار می‌گیرد و بدین‌گونه گاه به‌رغم توجه به سیاق استادان کهن، به نوآوری یا تعدیل سبک آنان دست می‌زند (Quaglia, 1956: 14). این نوآوری‌ها گاه بر اثر قابلیت‌های تازه لاتین که در عصر باستان نبوده است، پدید می‌آید؛ اما در برخی موارد نبوغ ویرژیل و رای معیارهای زبانی است.

کتاب *انئید* از همان دوره تألیف، چنان در چشم رومیان عظیم می‌نمود که پروپرتزیوس^۴ - شاعر معاصر ویرژیل که از بزرگ‌ترین سخنوران لاتین است - ظهور کتابی بزرگ‌تر از *ایلیاد* را به هم‌وطنان خود بشارت داد. سوتونیوس این قطعه را در زندگی‌نامه ویرژیل درج کرده است:

Cedite Romani scriptores cedite Grai
nescio quid maius nascitur Iliade (Scarcia, 1987: II, 34, vv. 65-66).

«ای نویسندگان روم، ای یونانیان، کار خود فروهلید که آنچه برتر از *ایلیاد* است زاده شد.»

در میان شاعران کهن، سهم سه تن از حماسه‌سرایان بزرگ لاتین که بر ویرژیل تقدم دارند، در پیدایش ویژگی‌های بلاغی *انئید* بارزتر است. در اینجا با بحث موجزی درباب حماسه‌لاتین و با توجه به اندک ابیات برجای مانده، به مهم‌ترین تأثیرهای سبک سخنوری آنان در پیدایش شیوه بلاغی *انئید* می‌پردازیم.

پرسش مقاله حاضر، دریافت چگونگی بهره‌وری شاعر طراز اول لاتین، یعنی ویرژیل از

سخنوران درجه دوم و کهن آن زبان و بررسی شیوه‌های استحاله و بروز دوباره و نوآیین مضامین، فنون بلاغی و ساختارهای کهن در کسوتی نو در شعر اوست. این مسئله با توجه به ابیات بسیار اندک برجای مانده از سه شاعر باستانی مؤثر بر ویرژیل، از طریق شواهد معدودی و در مقیاس خرد قابل اثبات است؛ اما می‌توان از راه قیاس به میزان واقعی آن تأثیرها در حماسه *انئید* پی برد و از سهم عمده آن‌ها در شکل‌گیری شاهکاری ادبی خبر داد. روش تحقیق در این مقاله، با توجه به بعد زمانی شاعران مورد بحث و کمبود مدارک، بازخوانی تمام متن *انئید* و یافتن مشابهت‌های ساختاری و سبکی آشکار آن با آثار سه شاعر بزرگ باستانی لاتین است. بدین‌گونه می‌توان با مشاهده معلول که در قالب ساختاری ادبی رخ نموده است، به‌سوی علت راه برد و با جست‌وجوی آبشخورهای احتمالی سخن ویرژیل در اندک آثار برجای مانده از سخنوران حماسه‌سرای متقدم، میزان نوآوری او را در بهره‌گیری‌اش از میراث‌های کهن سنجید. بنابراین، فقط موارد و سرفصل‌هایی انتخاب شده‌اند که روابط میان متنی در آن‌ها بسیار آشکار، و دارای نوعی گمان نزدیک به یقین است و کمتر می‌توان در این‌باره به تداعی معانی و توارد قائل شد.

۲. بحث و بررسی

شعر حماسی در ادب کلاسیک غرب خاستگاه یونانی دارد و در بدو امر در این زمینه رومیان را می‌توان پیرو و مقلد یونانیان دانست. حماسه در روم همراه با تراژدی رشد کرد و در کنار آن تکامل یافت. از دیرباز نزد یونانیان نیز، ارتباط تنگاتنگ تراژدی و حماسه شناخته و مطرح بوده است؛ چنان که ارسطو در کتاب *فن شاعری* در فصل بیست و سوم ضمن مقایسه تراژدی و حماسه می‌نویسد:

Περὶ δὲ τῆς διηγηματικῆς καὶ ἐν μέτρῳ μιμητικῆς, ὅτι δεῖ τοῦς μύθους καθάπερ ἐν ταῖς τραγωδίαις συνιστάναι δραματικούς καὶ περὶ μίαν πρᾶξιν ὅλην καὶ τελείαν ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ μέσα καὶ τέλος (Paduano, 1998: XXIII).

«سپس درباره فن روایی که در قالب کلام منظوم به محاکات می‌پردازد، باید گفت که واضح است که روایات آن باید بر اساس همان شیوه تراژدی باشد، یعنی مطابق سیاق دراماتیک و حول عملی واحد و کامل؛ عملی که آغاز، میان و پایان داشته باشد.»
گذشته از درون‌مایه و شیوه پردازش حماسی، رومیان پس از آزمودن قالب عروضی ساتورنوس- چنان که درباره آندرونیکوس خواهیم گفت- مانند یونانیان به قالب عروضی هگزامتر روی آوردند و توصیه ارسطو را در این مورد نیز به‌کار بستند:

Τὸ δὲ μέτρον τὸ ἥρωικὸν ἀπὸ τῆς πείρας ἤρμokeν. Εἰ γὰρ τις ἐν ἄλλῳ τινὶ μέτρῳ διηγηματικὴν μίμησιν ποιοῖτο ἢ ἐν πολλοῖς, ἀπρεπὲς ἂν φαίνοιτο· τὸ γὰρ ἥρωικὸν στασιμώτατον καὶ ὄγκωδέστατον τῶν μέτρων ἐστίν (Ibid).

«در باب عروض شعر حماسی بنا بر تجربه، بحر هگزامتر شایان‌تر می‌نماید؛ چرا که محاکات روایی در چند بحر متفاوت یا بحور بسیار دیگر ناخوشایند و نامتناسب به نظر می‌رسد؛ بدین‌روی هگزامتر فخیم‌ترین و متعادل‌ترین بحر موجود است.»

هگزامتر قالبی شعری شامل شش گام^۵ اغلب داکتیل^۶ یعنی یک هجای بلند + دو هجای کوتاه است. یک هجای بلند با دو هجای کوتاه قابل تعویض است. به این ترتیب، با توجه به آنکه داکتیل گام آخر مقطوع (شامل دو هجا) است، هگزامتر می‌تواند از دوازده تا هفده هجا داشته باشد. انیوس نخستین بار هگزامتر را که در شعر کهن یونانی سابقه فراوان داشت، به‌طور گسترده در شعر لاتین به‌کار برد و همین موجب رواج این قالب در دوره‌های بعد شد (Riposati, 1980: 38).

در ادب کهن لاتین، حماسه با ترجمه و تقلید از یونان آغاز شد و بعدها در سخن ویرژیل رنگ اصالت یافت. از دو حماسه‌پرداز کهن مقدم بر ویرژیل، یعنی آندرونیکوس و نویوس، به‌ترتیب حدود چهل و شصت بیت ساتورنی آن‌هم از راه نقل سایر سخنوران برجای مانده است و این کار قضاوت را درباب تأثیر آنان بر ویرژیل محدود می‌کند. اما از اندک ابیات برجای مانده شواهدی به‌دست می‌آید که می‌تواند در شناخت ساختار رطوریقایی/نئید مؤثر باشد. ابیات برجای مانده از انیوس، آخرین حماسه‌سرای بزرگ پیش از ویرژیل، به حدود ششصد بیت می‌رسد؛ اما چنان که اشاره خواهد شد، تأثیر او بر ویرژیل با توجه به ابیات باقی‌مانده بیشتر در حوزه معناشناختی است. شرح‌حال و سهم بلاغی سه سخنور کهن لاتین در بافتار/نئید از این قرار است:

۳. تأثیر بلاغی لیویوس بر ویرژیل با توجه به ابیات برجای مانده

نخستین اثر حماسی لاتین که درواقع ترجمه‌ای آزاد از *ادیسه* هومر است، *اوسیا*^۷ نام دارد. صاحب این کتاب، لیویوس آندرونیکوس،^۸ حدود سال ۲۸۰ ق. م در شهر تارانوم^۹ (در جنوب‌شرقی ایتالیا) زاده شد و در ۲۷۲ ق. م به بردگی به رم آمد و پس از مدتی تدریس یونانی و لاتین نزد خاندان اشرافی لیویوس، به پاس این خدمت آزاد شد. از تاریخ وفات او اطلاع چندانی در دست نداریم (Della corte, 1976: 22).

آندرونیکوس برای نخستین بار متن *ادیسه* را با نام *ادوسیای* از هگزامترهای یونانی به قالب ساتورنی شعر لاتین ترجمه کرد؛ به همین دلیل او را بنیان‌گذار شعر حماسی لاتین می‌خوانند (Ibid: 23). اگرچه ابیات اندکی از این مجموعه باقی است، برخی خصایص سبکی سخن آندرونیکوس از همان ابیات اندک آشکار است؛ از جمله در بیت آغازین منظومه که تأکید بر کلمه *مرد (virum)* - که مراد از آن اولیس (ادیسه) است - با مقدم داشتن آن بر سایر اجزای کلام نمایان می‌شود:

Virum mihi, Camena, insece versutum (Ibid: 20).

«ای کامنا برای من از مرد (پهلوان) زیرک (هشیار) بخوان.»

همین شیوه که می‌توان آن را در حوزه فن معانی و در حکم تقدیم مفعول بر تمام اجزای کلام از جمله منادا و فعل دانست، در بیت آغازین کتاب *انئید* به چشم می‌آید؛ آنجا که ویرژیل از قهرمان کتاب خود انتاس^{۱۱} که از شهر ویران ترویا بیرون آمده است، سخن می‌گوید:

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris

Italiam, fato profugus, Laviniaque venit (Cetrangolo, 1996: 240).

در این مورد ویرژیل واژه *مرد (virum)* را بر فعل (*cano*) مقدم داشته و بر آن تأکید کرده است.

تأکید بر کلمات به شیوه‌ای دیگر در *ادوسیای* آندرونیکوس به چشم می‌آید و آن، استفاده از کلمات مترادف برای بیان مفهوم واحد است؛ این شیوه نوعی از حشو را در ذهن تداعی می‌کند. برای مثال، آندرونیکوس در بیتی مفهوم سرعت را با دو واژه هم‌معنای *topper* و *citi* نشان داده است:

topper citi ad aedis venimus Circae (Della corte, 1976: 24).

این‌گونه تأکیدها در *انئید* نیز فراوان مشاهده می‌شود و گاه شاعر از عطف متصل *que*

(معادل واو عطف) برای پیوند دادن دو یا چند واژه مترادف استفاده می‌کند؛ مثال:

Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus exsultat telis et luce coruscus aena (Cetrangolo, 1996: 312).

در این بیت واژه *ante* به معنای قبل و *primo* (با عطف متصل *que*) در معنا با هم مترادفاند و شاعر با استفاده از این دو کلمه مفهوم پیش بودن و تقدم را نشان می‌دهد.

در مجموع، تأثیرپذیری ویرژیل از آندرونیکوس با توجه به ابیات اندکی که از این شاعر در دست داریم، منحصر به تکرار و تأکید در حوزه بدیع و معانی است. از سوی دیگر،

آندرونیکوس و ویرژیل به‌لحاظ معناشناسی به‌شدت از *دایسه* هومر متأثر بوده‌اند که این بحث در بلاغت هر دو بروز و ظهور داشته است؛ اما به‌علت از دست رفتن بخش بزرگی از کتاب آندرونیکوس نمی‌توان در حوزه بلاغت شاهدهی بر این مدعا ارائه کرد.

۴. کهن‌گرایی در شعر نویوس و تأثیر آن بر ویرژیل

چنان‌که دیدیم با توجه به اندک شواهد برجای مانده از آندرونیکوس، تأثیر او را بر ویرژیل فقط می‌توان در حوزه محدود تکرار و تأکید نشان داد و قضاوت درباب تأثیرهای معناشناختی او بر *انشید* منوط به آگاهی از سایر بخش‌های کتاب *دوسیاست*. اما با پیشروی در زمان و رسیدن به عصر نویوس، با توجه به آنکه شواهد برجای مانده از این شاعر باستانی اندکی بیش از آندرونیکوس است، می‌توان نمونه‌های دیگری را از روابط بین‌متنی آثار دو نویسنده نشان داد.

نویسندهٔ متقدم دیگری که در سخنوری ویرژیل تأثیرگذار بوده است، گنوس نویوس^{۱۱} نام دارد. نویوس به‌تقریب بین سال‌های ۲۸۵ تا ۲۶۰ ق. م در کامپانیا یعنی ناحیه‌ای که ناپل و سالرنو از شهرهای مهم آن‌اند، تولد یافت و در نخستین جنگ کارتاژ (۲۶۴-۲۴۱ ق. م) در شمار نیروهای متحد لاتین‌تبار ایتالیا جنگید. نویوس بسیار صریح‌اللهجه بود و در برابر مخالفان بی‌پرده سخن می‌گفت و به همین علت مطابق روایت ژروم (Jerome تلفظ انگلیسی، در ایتالیایی Girolamo و در لاتین Hieronymus) در کتاب *کرونیکن*^{۱۲}، اشراف او را از رم بیرون راندند (Di Sacco, 2001: 74). ژروم درگذشت او را به سال ۲۰۱ در اوتیکا^{۱۳} (در تونس فعلی) دانسته است.

مهم‌ترین اثر نویوس که او را در شمار حماسه‌سرایان قرار می‌دهد، کتاب *جنگ کارتاژ* یا *بلوم بونیوم*^{۱۴} است. نویوس در این منظومه داستان نژاد رومی را روایت می‌کند که به یاری خدایان بر اهالی کارتاژ پیروزی می‌یابند و سپاه آنان را درهم می‌کوبند. *بلوم بونیوم* ستایش دلاوری‌های فردی واحد یا فرماندهٔ سپاه نیست؛ بلکه سپاهیان در آن چونان کلی یکپارچه مورد نظرند؛ مجموعه‌ای که اعضای آن سازندهٔ جنگاوری شکست‌ناپذیرند (Ibid: 75).

به‌جز ماهیت این اثر حماسی که بر تفکر ویرژیل مؤثر بوده است، ویژگی‌های سبکی آن نیز در *انشید* ظهور دارد. از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کهن‌گرایی^{۱۵} اشاره کرد. غرابت استعمال

و کهن‌گرایی اگر از حد اعتدال فراتر نرود، به بیان حماسی فخامت می‌بخشد و استواری کلام شاعر را دوچندان می‌کند. برای مثال در این نمونه‌ها که از *جنگ کارتاژ* نویوس انتخاب شده، کلمات *terras* و *verbenas* در حالت اضافی مختوم به *as* است؛ حال آنکه این ساختار در زمان خود شاعر هم منسوخ بوده و ساختارهای تصریفی دیگر نظیر *is* برای حالت اضافی رواج داشته است (Alosi, 2001: 35). شاهدمثال ابیاتی است که از طریق روایت پاولوس^{۱۶} و پریسچانوس^{۱۷} از کتاب *جنگ کارتاژ* برجای مانده است:

*Scopas atque verbenas sagmina sumpserunt.
Runcus ac Purpureus filii Terras* (Della corte, 1976: 24).

ویرژیل نیز کلمه *terras* را دقیقاً به همان صورت بارها در *انئید* به کار برده است؛ برای

نمونه:

maria ac terras caelumque profundum (Quaglia, 1956: 60).
turbabat caelo; nunc terras ordine longo (Ibid: 395).
quae mare nunc terras que metu caelumque fatigat (Ibid, 280).

این در حالی است که وجه اضافی معمول واژه *terra* یعنی *terrae* نزد سایر نویسندگان رایج بوده است؛ از جمله سیسرون که از نظر زمانی بر ویرژیل مقدم است می‌گوید:

quae et suco terrae et calore solis augescens (Powel, 1988: 53).

اما کهن‌گرایی ویرژیل منحصر به استفاده از تصاریف کهن کلمات رایج نیست؛ بلکه گاه او واژگان کهن را با پایانه‌های صرفی رایج به کار می‌گیرد. در این حالت پایانه^{۱۸} غرابتی ندارد؛ بلکه خود واژه است که قدمت و دیرپایی کلام را نمایان می‌کند. برای مثال، در ابیات ذیل لفظ کهن *armipotens* به معنای دلاور به کار رفته است؛ حال آنکه واژه رایج معادل دلاور در لاتین *strenuus* است (Badellino, 1966: 1159).

Ipsumque Aeaciden genus armipotentis Achillei (Quaglia, 1956: VI, v. 839).

Hic Mars armipotens animum virisque Latinis/ addidit... (Ibid: IX, vv. 717-718).

از دیگر خصایص سبکی‌ای که ویرژیل در کاربرد آن‌ها به کتاب *جنگ کارتاژ* نویوس نظر داشته، یکی کاربرد *epiteti formulari* یعنی صفات و القابی است که در حکم اسم قرار می‌گیرند یا همواره همراه آن ذکر می‌شوند. واژه *epiteto* برگرفته از *epitheton* یونانی از ریشه *tithenai* به معنای برنهادن و برافزودن است (Zanichelli, 2001: 637)؛ از آن رو که *epiteto* همواره به جای نام شخصیت‌های برجسته اثر حماسی نهاده یا بر آن افزوده می‌شود.

سابقه فرمول‌های حماسی در ادبیات کلاسیک غرب به *ایلیاد* و *اودیسه* بازمی‌گردد؛ چنان

که هومر بارها القابی را قرین نام‌های نقش‌آفرینان داستان خود کرده است. رایج‌ترین شیوه کاربرد این القاب، ساختن صفت از نام پدر است؛ برای مثال آشیل بارها پلیدائوس خوانده شده است:

μηῖν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος (Ciani, 2007: I, 1).

«هان ای الهه شعر، مرا از آشیل پلیدائوس (فرزند پلئوس) بخوان.»

برای نمونه‌ای از کاربرد این القاب در کتاب نویوس، می‌توان به بیت زیر اشاره کرد که در آن مراد از *senex* (پیر)، آنکیز (Anchise) پدر انئاس است؛ چرا که او به سال‌خوردگی نام برآورده بود:

senex fretus pietati deum adlocutus (Della corte, 1976: 26).

«پیرمرد (آنکیز) با اعتماد به دستکاری‌اش در برابر خدایان، او را خواند.»

ویرژیل نیز در *انئید* در پیروی از این شیوه حماسی کلاسیک، بارها القابی را در وصف قهرمانان یاد کرده است؛ برای مثال لقب *pius* (صالح، درستکار) در کتاب او به انئاس اختصاص دارد؛ مثال:

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates (Quaglia, 1956: I, v. 378).

quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno (Ibid: VIII, v. 84).

tum pius Aeneas hastam iacit... (Ibid: X, v. 783).

۵. تقلید ویرژیل از انیوس در صناعات لفظی بلاغت

آخرین حماسه‌سرای عصر باستانی لاتین که در شکل‌گیری شیوه بلاغی ویرژیل تأثیرگذار بوده است، کوینتوس انیوس^{۱۹} نام دارد. انیوس در کنار نویوس و آندرونیکوس سه ضلع مثلث حماسه‌پردازان کهن لاتین‌اند. در واقع، ایشان با اصالت بخشیدن به فرهنگ لاتین، مقدمات ظهور سخنوری مانند ویرژیل را فراهم آوردند.

انیوس را پدر شعر لاتین نام نهاده‌اند. او در سال ۲۳۹ ق. م در *Rudiae* (ناحیه‌ای میان شهرهای ونوزا^{۲۰} و بریندیزی^{۲۱}) زاده شد. سوتونیوس^{۲۲} او را مانند آندرونیکوس نیمه یونانی^{۲۳} خوانده است (Serra, 1990: 1.2). انیوس به سه زبان یونانی، اسک و لاتین سخن می‌گفت. اسک^{۲۴} زبان مادری‌اش بود، یونانی را چونان زبان فرهنگ آموخته و با لاتین در جنگ دوم کارتاژ خو کرده بود. او به سال ۲۰۴ ق. م به خواست کاتو به رم رفت و در آنجا نخست از راه تدریس روزگار می‌گذارند، سپس با ورود به فن نمایش‌نامه‌نگاری رفته‌رفته بر

شهرت خود افزود و چنان آوازه برآورد که مارکوس فولویوس نوبیلیور^{۲۵} او را چونان مدح‌پرداز فتح خود به اردوی نظامی در آمبراکیا^{۲۶} برد (Di Sacco, 2001: 168). انیوس در ۱۶۹ ق. م به هنگام جشنواره‌های آپولینر^{۲۷} (در بزرگداشت آپولو) که در آن نمایش *Thyestes* او نخستین بار اجرا می‌شد، در گذشت. با ظهور انیوس ضلع سوم مثلث حماسه‌سرایان باستانی کامل شد و شعر لاتین از لحاظ ساختار و محتوا ارتقا یافت. از سویی، او چنان که خود گفته، صاحب سه قلب^{۲۸} است (Marshall, 1990: 17). سه قلب به سه زبان لاتین، یونانی و اسک اشاره دارد و این موجب می‌شود فرهنگ لاتین در کنار یونانی و اسک بینش و گویش شاعر را تکامل بخشد.

شاهکار انیوس، کتاب شامخ *آنالس*^{۲۹}، شامل وقایع رم و داستان پیدایش آن از ورود انئاس به ایتالیا تا روزگار خود شاعر است. از این کتاب امروز فقط حدود ۶۵۰ بیت به جا مانده است. اصل کتاب در قالب هگزامتر در ۱۸ باب و شاید شامل بیش از ۲۰ هزار بیت بوده است (Di Sacco, 2001: 170).

تأثیر ویرژیل از انیوس بیشتر در حوزه معناسناختی است؛ اما سهم بلاغی او را می‌توان چنین خلاصه کرد: انیوس مانند نویوس کهن‌گرایی و غرابت استعمال را در کتاب خود به کار بسته است؛ برای مثال کاربرد پایانه‌های تصریفی ai و as در حالت اضافی (چنان که درباره *terras* گفتیم) که حتی در زمان شاعر نیز کهنه می‌نمودند، یا کاربرد *endo* و *indu* به جای *in* یا *sapsa* به جای *ipsa*؛ مثال:

Latos per populos *terras* que poemata nostra (Della corte, 2001: 72).
consilio *indu* foro lato sanctoque senatu (Marshall, 1990: 17).

به لحاظ فن بدیع، ویژگی اصیل و صنعت مکرر سخن انیوس در *آنالس*، هم‌آوایی و واج-آرایی است؛ برای مثال می‌توان به بیت زیر اشاره کرد که در کتاب‌های تاریخ ادب لاتین بارها دیده می‌شود:

o Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti.

«هان ای تیتوس تاتیوس تو رنج فراوان بردی.»

این بیت در ضبط والن^{۳۰} (1830-1911) به گونه‌ای دیگر آمده است:

At Tite Tati tibi tanta, tyranne tulisti (1967: V. 109).

این نوع واج‌آرایی در *انئید* ویرژیل نیز بسیار دیده می‌شود؛ از جمله می‌توان به این نمونه-ها اشاره کرد:

Ipsa, Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem (Quaglia, 1956: I, v. 43).

Pygmalionis opes pelago... (Ibid: I, v. 364).
magno cum murmure montis... (Ibid: I, v.55).

علاوه بر واج‌آرایی، ویرژیل در نام‌آوایی^{۲۱}، یعنی نمایان کردن اصوات برخاسته از طبیعت در زبان، سبک انیوس را در نظر داشته است. انیوس گفته است:

at tuba terribili sonitu taratantara dixit (Garbarino, 2001: 165).

در این بیت کلمه taratantara در واقع برای نشان دادن صدای شیپور جعل شده است. ویرژیل نیز در *انبیه* صدای تاخت و تاز اسبان را چنین به گوش می‌رساند:

quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum (Quaglia, 1956: VIII, v. 596).

در این مورد تفاوت کار انیوس و ویرژیل در آن است که انیوس از کلمه‌ای نامأنوس و برساخته بهره می‌گیرد؛ اما ویرژیل که در دوران پختگی زبان لاتین به‌سر می‌برد، از کلمات موجود و قوام‌یافته در دل زبان استفاده می‌کند تا ناآشنایی کلمات موجب افول ارزش ادبی متن نشود.

در زمینه واج‌آرایی و نام‌آوایی، اوج تأثیرپذیری ویرژیل از انیوس در کتاب *ششم انبیه* به چشم می‌خورد. در این قطعه شاعر با اندکی تغییر، تصویر انیوس از قطع درختان جنگلی انبوه و پر شاخ و برگ را در کتاب خود بارها نشان داده است. انیوس در توصیف این واقعه می‌گوید:

Incedunt arbusta per alta, securibus caedunt
Percellunt magnas quercus exciditur ilex;
Fraxinus frangitur atque abies consternitur alta
Pinus proceras pervortunt. Omne sonabat
Arbustum fremitu silvae frondosae (Vahlen, 1967: vv. 187-191).

«در میان شاخ و برگ بلند درختان گام برداشتند و تبرزنان آن شاخه‌ها را فروفکندند، درختان سترگ بلوط را برانداختند و از ریشه برکنندند. درخت ون درهم شکست و صنوبر بلند فروافتاد. کاج‌های سرافراخته به خود لرزیدند و هر درختی ارتعاش جنگل انبوه را می‌سرود.»
ویرژیل در نمایش این تصویر از واج‌آرایی انیوس اندکی کاسته و بیشتر بر دقت و فصاحت زبان خود افزوده است:

Itur in antiquam silvam stabula alta ferarum.
Procumbunt piceae sonat icta securibus ilex.
Fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur.
Scinditur advolvunt ingentis montibus ornos (Quaglia, 1956: vv. 179-182).

«در بیشه‌ای کهن که جایگاه ژرف ددان بود روان گردیدند. درختان کاج را فروانداختند و بلوط‌های سبز زیر ضربات تبر به صدا درآمدند. گوه تیرها را در شکاف درختان ون نشانندند

و آن‌ها را پاره‌پاره ساختند و بلوط‌ها را از فراز کوهساران فروغلتاندند.»

۶. نتیجه‌گیری

کتاب *انئید* در پرداخت شیوه بیان و بلاغت علاوه بر تأثیرپذیری بسیار از منظومه‌های حماسی یونان، مرهون نویسندگان متقدم لاتین است. آندرونیکوس، نویوس و انیوس که بزرگ‌ترین نمایندگان شعر حماسی لاتین تا زمان ویرژیل‌اند، هر یک در شکل‌گیری شیوه بیان *انئید* نقش داشته‌اند. در این میان فصل مشترک تأثیر این سه شاعر بر ویرژیل را با توجه به شواهد موجود، می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. کهن‌گرایی: کهن‌گرایی نوعی از غرابت استعمال است و باعث افزایش عظمت کلام حماسی در نزد مخاطبان و فزونی طمطراق و در نتیجه تأثر بیشتر آنان می‌شود. این شیوه از یونان باستان نزد سخنوران شناخته شده بود و حماسه‌پردازان لاتین نیز به آن دست یازیده‌اند.

۲. صنایع لفظی بلاغت: صنایع لفظی بلاغت که در حوزه فن بدیع بررسی می‌شود، باعث آراستگی ظاهر و قالب کلام و دگرگونی در بافتار و لایه بیرونی آن می‌شود. از مهم‌ترین این صنایع در شعر کهن حماسی لاتین می‌توان به واج‌آرایی و نمود اصوات طبیعت در کلام (نام-آوایی) اشاره کرد. واج‌آرایی با توجه به عروض و قالب خاص زبان لاتین- چنان که در شواهد به چشم می‌آید- بیشتر در حروف صامت واقع می‌شود و عملکرد آن در جهت تجسم و تأثیر بیشتر سخن است.

۳. تصاریف کهن لغات: زبان لاتین زبانی ترکیبی^{۳۲} است که در آن لغات به‌منظور پذیرفتن نقش نحوی به پایانه‌های گوناگون ختم می‌شوند. استفاده از پایانه‌های صرفی باستانی که در زبان عصر شاعر رواجی نداشته‌اند، در جهت ایجاد غرابت استعمال و در نتیجه فزونی فخامت سخن است.

۷. پی‌نوشت‌ها

1. Apollonius
2. Rhodius
3. poetae novi
4. Propertius
5. pes
6. dactyl
7. Odusia

8. Livius Andronicus
9. Taranto
10. Aeneas
11. Gnaeus Naevius
12. *Chronicon*
13. Utica
14. *Bellum Punicum*
15. archaism
16. Paulus
17. Priscianus
18. desinenza
19. Quintus Ennius
20. Venosa
21. Brindisi
22. Suetonius
23. semigraecus
24. oscan
25. Marcus Fulvius Nobilior
26. Ambrachia (Ambracia)
27. Ludi Apollinares
28. tria corda
29. Annales
30. Johannes Vahlen
31. onomatopea
32. sintetico

۸. منابع

- Alosi, Pagliani (2001). *Radices Teoria (Theory of Radix)*. Torino: Petrini Editore.
- Badellino, Oreste (1966). *Dizionario della lingua latina (Dictionary of the Latin Language)*. Torino: Rosenberg.
- Cetrangolo, Enzo (1996). *Virgilio tutte le opere (Virgil, all works)*. Milano: Sansoni editore.
- Ciani, Maria G. & Avezzù, Elisa (2007). *Omero, Iliade (Iliade)*. Venezia: Marsilio.
- Della corte, Francesco (1976). *Antologia degli scrittori latini (Anthology of Latin*

Writers). Torino: Loescher.

- _____ (2001). *Disegno storico (Historical Design)*. Torino: Loescher.
- Di Sacco, Serio (2001). *Il Mondo latino (The Latin World)*. Milano: Bruno Mondadori.
- Ennius, J. Vahlen (1967). *Ennianae Poesis Reliquiae*. Amsterdam: Teubner.
- Garbarino, Giovanna (2001). *Storia e Testi (History and Texts)*. Torino: Paravia.
- Marshall, Peter K. (1990). *Gellius, Noctes Atticae*. Oxford: Oxford University Press.
- Paduano, Guido (1998). *Aristotele, Poetica (Poetics)*. Bari: Laterza.
- Perelli, Luciano (1994). *Storia della letteratura latina (History of Latin Literature)*. Torino: casa editrice Paravia.
- Powel, Jonathan G. F. (1988). *Cicero, Cato Maior De Senectute*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Quaglia, Guglielmo (1956). *Virgilio, Eneide. (Aeneid of Virgilio)*. Roma: Societa Editrice Dante Alighieri.
- Riposati, Benedetto (1980). *Disegno e testimonianza della cultura latina (Design and Testimony of Latin Culture)*. Roma: Società editrice Dante Alighieri.
- Sabbadini, R. & L. Castiglioni (1973). *Virgilio, Aeneid (Aeneid of Virgil)*. Torino: Loescher.
- Serra, F. (1990). *Suetonius, De Grammaticis et Rhetoribus (Suetonius, Rhetoric and Grammar)*. Pisa: Casa Editrice Giardini.
- Scarcia, Riccardo (1987). *Properzio*. Milano: Bur Editore.
- Vahlen, Johannes (1967). *Ennianae Poesis Reliquiae*. Amsterdam: Teubner.
- Zanichelli, Nicola (2001). *Vocabolario della Lingua Italiana*. Bologna: Zingarelli.